

AZ ELHALLGATTATÁS SZAKASZAI (VI.)

HUSZÁR ZOLTÁN

Nyolcadmagammal egy kisbusszerű járművön, melynek két magas és tenyérszerű vasrácsos ablaka volt, nagy nehezen elindultunk: öten itteniek és három zombori. A jármű tehát Zomborból jöhetett. A kézen bilincs. Elöl az elkülönített fülkében a vezető és két fegyveres őr. Akadozva indult a szó is. Leginkább a zomboriak beszéltek, főként az ottani börtönéletről, mely úgy tetszett, jobb a mienknél. Alig tehattünk meg félórányi utat, amikor arra lettem figyelmes, hogy egyre sűrűbb kopogás, pattogás hallatszik a jármű tetején és azon az oldalon, ahol ültem. Mintha távoli golyózáporként lett volna. Szerencsére csak jeges hózáporként volt, mely elfogott bennünket, de olyannyira, hogy tovább már csak lassítva haladhattunk előre. Emiatt az újvidéki börtönudvaron, ahol rövid pihenőt tartottunk, hólánccal látták el a kerekeket. Hosszú, döcögő út után, melyet további szakadó hóesésben tettünk meg, végre Mitrovica! A buszból kiszállván, alig lehetett valamit látni: mintha csupa fehér ködből állna a világ. Hideg ugyan nem volt, de a meleg helyiség vagy inkább előtér, ahol már bilincs nélkül magunkra hagytak bennünket, senkitől se fogadván, sem háborgatván, a megérkezés, az új otthon ígéretével kecsegtetett, vagy legalábbis megkönnyebbült pihenéssel. Az is megnyugtató volt, hogy az itt már bennlakónak számító fegyencek rabruhában ugyan, de szabadon járhattak-kelhetek, mehettek, ahová akartak, mégpedig felügyelet nélkül, csak ki az udvarba nem, és ennek a fegyháznak abba a részébe sem, ahol az állandó fegyencek szálláshelye volt. Ezt a részleget ugyanis vasrácsos ajtó védte, zárta el attól a rész-

legtől, ahol mi tartózkodtunk. Az előtér, illetve előcsarnok két irányban folyosóval volt összekötve, s a folyosók mindkét oldalán sarokra tárt cellaajtók sorakoztak. Barátságos, nyugodt környezet, kellemes séták a behavazott park keskeny és kanyargós, de járható útjain, viszonylagos szabadság: ez lehetne a mintegy két hétig tartó vesztegzár rövid története. De közben azért más is történt. Nem éppen kellemes dolog. Most már igazi fegyencekké váltunk, ugyanis az otthoni öltözéket csupa szürke színűvel kellett fölváltani. Még jó, hogy nem csikossal. Nekem bő köpönyeg, lötyögő nadrág és nagy gumitalpú cipő jutott. A köpönyeget, mely elnyűtt katonaköpenyhez hasonlított, még csak elcserélhettem valahogy kisebbért, de mást már nem, úgyhogy félig beillettem volna bohócnak. Kisebb használati tárgyakat is kaptunk, és végre rendes fürdő! Fényképezés előlről, oldalról, ahogy ez már ilyenkor szokás, s ujjlenyomatot vesznek tőlünk. A cellában rajtam kívül még ketten alszanak. Mindkettő szerb, illetve az egyik, az alacsonyabb termetű, csak félig szerb, ugyanis elmondása szerint anyja német, így hát tud németül. Ő a beszédesebb. Hosszú időre ítélték. Elborzadva hallgatom, hogy húsz évet kapott, mert valakit egy kisebb nézeteltérés miatt, hirtelen támadt indulatában fejbe lőtt a pisztolyával. Félelmetes, ha igaz. Itt azért elég szelídnek mutatkozik, csak éjszakánként van vele baj. Álmában ugyanis rendre fölordít, s ilyenkor az is megtörténik, hogy leveti magát az ágyról a padlóra. Csoda, hogy nem tört még csontja. A másik cellatársról csak annyit tudtunk meg, hogy földműves. Neki jobb sora lett, mint nekünk, mert olyan ágyon alhatott, melynek nem volt emelete. Éjszaka elég hideg van, hiába fűtenek, mert az ablak magas ugyan, de csak együvegű, mely jócskán szelel is, így a hideget beengedi, a meleget meg ki. Összegyűrt papírrongyokkal igyekszem betömködni a réseket, már amit az ágyamról elérhetek. Rajtam kívül még két magyar jött az előzetesből, akik egy magas, atlétatermetű némettel kerültek össze. Érdekes, hogy mindkét magyar, mintha összebeszéltek volna, mennyire kedvében akart járni ennek a fegyenc társnak, aki egy szót sem tudott sem magyarul, sem szerbül. Sétálni azért a mi félnémet cellatársunkkal szokott. Furcsán hatottak így együtt: egy szálfatermetű és egy két fejjel alacsonyabb kis ember, ahogy szemlátomást összezelegedve beszélgetnek. Sokan megbámulták őket nem csekély rosszallással, az emberi természetből adódóan. Ugyanis ha fiú, lány; férj, feleség alkot ilyen párt, az nem kelt

nagyobb föltűnést; szülőnél, gyereknél valósággal szemet gyönyörködtető látvány a kicsi és a nagy egymás mellett; még másféle rokonok közt is lehetséges az ilyenfajta együttlét, a rokonszenv megnyilvánulása egymás iránt, de már idegenek közt aligha, barátok vagy akár csak alkalmi társak, beszélgetőtársak sem igen lehetnek az ilyenek, mert viszolygást kelt az embereken, akik ezt nem tűrik el. Megeshet ugyan, hogy egy magasabb és erősebb természetűnek alacsonyabb vagy gyengébb társa legyen, ha az előbbi mafla, az utóbbi meg okos és ügyes (Steinbeck: *Egerek és emberek*), de ez igen ritka eset. A népi bölcsesség ezt így nyugtázza: „Madarat tolláról, embert barátjáról ismerni meg”, „Ha ló nincs, jó a számár is”. Talán ez az eredendő oka, alapja a kasztrendszernek, mely sajnos nemcsak indiai jelenség, hanem úgy rémlik, egyetemes, annak a valószínűleg ösztönszerű valaminek a természetes velejárója, ami arra készíti az embert, hogy különb legyen a másiknál, és görcsösen ragaszkodjon a különbség megtartásához, de nemcsak különb, hanem ugyanakkor arra is készíti, hogy lenézze azt, aki nem hasonszórú vele: céhbeli, nem céhbeli, azaz kontár; nyilván ez az oka a felsőbbrendű (és alacsonyabbrendű) érzésnek, a mélységes megvetéssel párosuló paraszttellenességnek („Hogy jön a csizma az asztalra?” „Aki korpá közé keveredik, megeszik a disznók”), és egyéb magyar-magyar ellentétnek, viszálykodásnak, a „Népért síró, bús, bocskoros nemes”-ek folyamatos elszigeteltségének, mely bizonyosan bekövetkezik, ha valaki a lelkében, testében nyomorgatott, sőt agyonnyomorított és végül megbetegített „benszülöttek” segítője, pártfogója merészel lenni. „Harcunk a magyar Pokollal van” – írta Ady Endre a múlt század elején, amikor még ugyancsak más volt a mezőny. Tudjuk, hogy ez a harc mire vezetett. Ma talán úgy módosíthatnánk a híres és ma is sokaknak útmutatóul szolgáló verssort: Küzdelmünk, vagy még inkább, apró-cseprő, ügyes-bajos dolgunk a magyar Pokollal van, és nemcsak azzal, ez a Pokol, mely helyénvaló elnevezés ma is, ugyanis a történelem jóvoltából azóta jócskán kibővült és elmélyedt nemcsak magyar, hanem másféle Pokollal is. „Egy rossz karddal száz csatában” vajon mit érhetünk el? Tudjuk. Az elmúlt száz év válaszol a kérdésre. A költő írta le ezt is: „vágymimba ki látott? Óh vak szívű, hideg szemű barátok!” Hétköznapi nyelvre lefordítva ez azt jelenti, hogy a költő az adott pillanatban nem jó társaságba keveredett, nem jól választotta meg a környezetét, a barátait, akik jóhiszeműek

ugyan, de tájékozatlan, tehát rossz „súgóí” lehettek; Az olyan magatartás helyett, mely eleve a kiválasztottság, magasabbrendűség érzetén alapszik, egy másik költő: József Attila ezt a helyesebbnek látszó utat jelölte meg: „a helyemet megálltam – születtem, elvegyültem és kiváltam”. Ez nemcsak a helyesebb út, hanem a helyesebb sorrend is: előbb elvegyülni, és csak azután kiválni, vagyis csak az lehet igazán kiváló, aki előbb elvegyült. Ez az elvegyülés és kiválás, úgy tetszik, vagy rövid távú, azaz gyors, vagy hosszú távú, hosszan tartó folyamat. Az idő azt igazolja, hogy az utóbbi, mely olykor egymást követő több nemzedék gondos előkészítését, „útegyengetését”, szívós munkáját, összehangolt erőfeszítését igényli, a célravezetőbb, a szerencésebb, a tartósabb; míg az előbbi több buktatóval, megrázkódtatással járhat, mint azt a költő sorsa is igazolja, és sokszor csak szalmalángszerű, egy-két kivételtől eltekintve, a gyors föllobbanást hirtelen lelohadás követ. Rosszmájúan úgy is mondhatnánk: „Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka”, ha nem tudnánk, hogy gyakran megrázó tragédiával jár a gyors kiválás: szembefordulás a családdal és elszakadás tőle, az arányérzék hiánya vagy elvesztése, a szerénység lebecsülése, a fokozatosság elvének be nem tartása stb. („szerény, akár a kórság”, „a mindenséggel mérd magad”, „éveire mester”).

Jó, ha tudjuk, hogy az elszigeteltséget rendre a kiszorítás követi, legyünk nyugodtak: a mindenünnen való kiszorításé; harmadik szakaszként pedig bekövetkezik az olyan gyakran emlegetett megsemmisülés. Bizony az, nem a megsemmisítés, mert akkor erre már nincs szükség, ugyanis a mindenhonnan kiszorított ember végül önmaga ellen fordul, más választása nincs, s önmagát semmisíti meg. E folyamat elindítói örülhetnek, s moshatják a kezüket, hiszen ők (látszólag) nem tehetnek semmiről, nem tehetnek arról, ha valaki nem vigyáz magára, megbetegszik, félrehúzódik, s aztán eltűnik. Micsoda kajánság! Ettől gonoszabb már csak az lehet, aki még azt is hozzáteszi, hogy az illető maga tehet a pusztulásáról, csakis önmaga a felelős a saját pusztulásáért. Úgy rémlik, ez a sors nemcsak az egyént, hanem egy egész népet is elérheti, ha nincsen résen, s nem tud védekezni, mindenekeelőtt az elszigeteltség megszüntetésével. Viszont az elszigetelődés más, mint az elszigeteltség, az előbbit ugyanis az ember vagy egy nép saját maga választja, önként („arany izoláció”), ha nagyon erősnek érzi magát, vagy minden oldalról védett, tehát támadhatatlan. Ilyenkor még akár tovább is erősödhet (egy-két

népmesehős, neves művész és tudós, Mózes és népe a pusztában, Illés próféta, a balkáni népek, Svájc, USA stb.).

Az csak természetes, hogy az előbb említett egyszerűnek látszó emberi kapcsolat átterjed az országok, népek közötti viszonyra is, azaz erős, gazdag, nagy ország és nép kapcsolata a szegényebb és kisebb országgal és néppel aligha lehet baráti, csak abban az esetben lehet az, ha rokoni ez a kapcsolat, de még így is megfigyelhető némi atyáskodásra való hajlam. Úgy rémlik, hogy aki ezt a természetből táplálkozó, és szinte szabálynak mondható tényt nem tartja szem előtt, amikor társas viszonyra lép, szövetséget köt, aligha kerülheti el, hogy ne csalódjon, és még jó, ha nem válik nevetségessé.

Egyre szaporodtunk, mert újabb rabok érkeztek, köztük Balog is, egy dél-bácskai magyar, aki hízásra való hajlama és kora ellenére, ugyan jócskán túl lehetett az ötvenen, igen mozgékony ember volt, s mindjárt otthonosan érezte itt magát. Ő lett ennek a csapatnak a vezetője. De négerék és arabok is jöttek. Kérésre az egyik szemüveges és barátságos tekintetű arab némi angol nyelvtudással, készségesnek mutatkozott arra, hogy papírra vesse az arab ábécét és az alapszámokat, s szívesen írt összefüggő szöveget is hozzá. Élvezettel tanulmányoztam ezt az írásmódot, mely jobbról bal felé olvasandó, mint a mi rovásírásunk, s az arab betűk kiejtését megpróbáltam magyar betűkkel rögzíteni. A kétheti vesztegzár és előkészület után orvosi vizsgálaton esünk át, s gyakoroljuk, hogyan kell jelentést tenni, mielőtt a börtönigazgató elé járulhatnánk kihallgatásra . . . Egyszerre csak hármunkat fogad az igazgató, aki igen nagy úr lehet a maga portáján, mert kastélyszerű épületben lakik, és csak soklépcsős följárón át juthatunk be hozzá. Fegyőr vezet bennünket, három magyart. Úgy látszik, terv szerint történik a csoportosítás. Bent hatalmas előcsarnokban találjuk magunkat. Itt ül az igazgató egy tömör íróasztal mögött. A távolság közte és köztünk vagy húszlépcsnyi. Egyenként jelentjük, kik vagyunk, mit vétettünk. Az igazgató mereven, szigorúan néz, majd az előtte levő iratokat rendezgeti. Talán ír is valamit, aztán föltekint. – Legyetek jók – mondja – és jó munkások! Int a kezével, s máris mehetünk. Hármunk közül az egyik a vesztegzáras épületben maradhat, ahol aránylag a legelviselhetőbb az élet, az egyes számú. Mi hárman magyarok, Balogot is beleértve, és még négyen-öten mások, jó messzire gyalogolhatunk cipelvén nehéz batyunkat, mire a hármas számú

épülethez érünk, mely a kettes számú épület tőszomszédságában van. Mindkét épület szigorúan őrzött ugyan, de az utóbbi a munkára nem fogott, és hosszabb időre ítélt gyér számú kivételezett rabé. A fegyőr, aki az elosztást végzi, miután itt is jelentenünk kellett, ugyancsak nyersen, gorombán beszél. – Prvi sprat (első emelet), mondja nekünk, a két magyarnak. Mehetünk tehát oda, ahol a legrovottabb múltú rabok tanyáznak. Ez az emelet egyetlen hosszú teremből áll a hozzá tartozó mosdó- és vécéhelyiséggel. Délelőtt tíz óra felé járhat az idő. Az ablak mindenütt tárva-nyitva. Emeletes vaságyak. Fénycsőes világítás. Matrac, pokrócok, katonás rend. Egy alacsony termetű és kissé görbe hátú, de erős testalkatú idősebb cigány jön elébünk. Balog kezét nyújt neki. A terem hátsó részében kapunk helyet, ott, ahol van üres ágy. Az ágy mellett vasszekrény két különálló fülkével és zárható vasajtóval. Bepakolunk. – Hol akar feküdni? – kérdezi Balog. – Fönt, mondom. Baloggal igen jól jártam, ugyanis kioktatott az itteni viszonyokról. Tőle tudtam meg, hogy az igazgatót még negyvenötben helyezték ide harcos érdemeiért. Akkoriban az élelmezés gyatra volt, a rabok éppen csak annyit kaptak, az is moslékszerű lötyty volt, hogy éhen ne haljanak, ugyanakkor agyondolgoztatták őket. Emiatt lázadás tört ki. A rabok fölmásztak a börtönépület tetejére, s nem voltak hajlandóak semmilyen parancsra sem kérésre, sem ígéretésre lejönni onnan. Lövés is eldőrdült, s hogy még komolyabbra nem fordult a dolog, az csak az igazgató feleségének köszönhető, aki úgy látszik, megsajnálta a rabokat, mert szólt az érdeklükben. Azóta emberségesebb itt a bánásmód, az élelmezés is javult, a munkát pedig csökkentették. – Hogy másztak föl a rabok a padlásra?, kérdezem hitetlenkedve. – Úgy, hogy akkoriban az alsó ágyra még kettőt raktak föl, így majdnem a mennyezetig ért, és az emberek kimászhattak az ablakon, az ablakpárkányról meg nem volt nehéz följutni a tetőre. Akkoriban sokan megbetegedtek, páran elhullottak. Balog ennél kényesebb, szörnyűbb dolgokról is mesélt, de hátat fordítottam neki. – Engem az ilyenfajta beszédért hoztak ide, mondtam, nem akarok még nagyobb bajt. – Tudom, mondta Balog, a karantén utolsó napján nyitva maradt az iroda ajtaja, bárki bemehetett és elolvashatta az iratokat. – Magát nem úgy küldték hozzám? Balog egy ideig hallgatott. – Adja ide a bicskáját, mondta, majd megélesítem a műhelyben, látom, elég életlen. Ő ugyanis elmondása szerint asztalosműhelyben dolgozott, ahol köszörű

és esztergapad is volt. Odaadtam neki a bicskát. Másnap visszahozta, könnyedén szeletelve vele egy papírlapot. – Olyan, mint a borotva, mondtam elismerően. Balog ekkor azt ígérte, hogy összeállít egy sakk-készletet is, de abból már nem lett semmi, mert nemsokára szedte a motyóját, s elment innen. Sajnáltam, hogy elment. Gyanúm valószínűleg alaptalan volt. Ezt az alkalmat kihasználva, gyorsan leköltöztem a helyére. Jó érzés volt, hogy most már nem kell fölmásznom az emeletre, sem lekecmeregnem onnan, s a mindig nyitott ablakon bejövő hideg sem ért el annyira ott lent. Még a nyolcvan ember lélegzése sem tudta úgy befűjni ezt a hatalmas termet, hogy ne lett volna állandóan hideg. Reggel, délben és este fűtöttek ugyan egy-egy órányit, de ez nem sokat ért. Ilyenkor, mármint a fűtéskor odaálltam a fűtőtest mellé, ahol egész sor zokni száradt rendszeresen, s melengettem a kezem, lábam. A két ágy sor közt a hosszú asztalokon egypár sakktábla. Elöl tévé. Itt a rabélet hasonló, mint az előzetesben volt, csak mégis más. Szabályozott, szigorú rend, katonás fegyelem uralkodik itt is, de a mozgástér nagyobb. Már maga az a tény, hogy étkezni egy másik épületbe járunk, változást jelent az egyhangúságban. De mindenkinek van munkahelye is, mely szintén elég távoli, úgyhogy némelyikhez száz–kétszáz métert kell gyalogolni, mire az ember odaér. Itt ugyanis mindenkinek dolgoznia kell valahol, kivéve a hatvan éven felülieket és a betegeket. Korán kelés, reggeli, munka fél háromig, közben ebéd. A délután szabad. Lehet választani: vagy másfél órányi pihenés az ágyon, vagy kimenő a parkba, a sportpályára. Maga a börtön valójában fegyintézet, mely nevében a fenytést és az ún. átnevelést is hivatott végezni, saját kórházzal és víztoronnyal rendelkezik. A munkahelyek többfélék: műhelyek, hatalmas és huzatos szerelőcsarnok, nyomda és egyéb üzem. Ez a több száz hektárnyi terület olyan, mint egy ókori város, magas kőfallal van bekerítve, melynek a négy sarkán egy-egy őrtorony áll. A géppisztolyos őr a fal közelébe sem enged senkit a rabok közül. Itt csak megszokni lehet, megszokni innen csak úgy, ha madárrá válik az ember. De ezt a hírhedt börtönt akár fegyencleplenek is nevezhetnénk, ugyanis jobbadán önellátásra rendezkedett be. Nemcsak kórháza, víztornya van, hanem saját áramfejlesztője és péksége is, a falakon kívül pedig konyhakertészete, szántóföldje és tanyája, melyhez több istálló, ól tartozik, ahol leginkább falusi rabok dolgoznak. Ők az ittenieknél jóval nagyobb szabadságot élveznek. Úgy

is mondhatnánk, úgy élnek ott, mint a valamikori béresek, sommások, cselédek, s ami itt lehetetlen, ott még italozhatnak is, esetenként az asszonyukat is fogadhatják felügyelet nélkül. Az élelmet: a tejet, a húst és mást jószerivel onnan kapjuk.

Egy ideig nyomdában dolgoztam, mely több helyiségből állt, egy alacsony termetű, igen fürge portugál segédjeként. Érdekes, hogy milyen vegyes társaság gyűlt itt össze: két magyar, németek, egy angol, az előbb említett portugál, egy néger és a két takarító: egy török és egy bosnyák. A nyomdagépek mellett állandó a sürgés-forgás. Reggel első dolgom az volt, hogy megolajozzam a mi kis nyomdagépünk csapágait. Aztán azt az utasítást kaptam, hogy ilyen és ilyen ólombetűket szedjek össze a polcról, s vigyem át a nyomtatandó szöveggel a másik terembe. Ott a németek szó nélkül átvették az anyagot, s miközben az ólomöntvény nehéz szaga terjengett, s zakatoltak a gépek, rávettem az angolt, aki szabadabbnak látszott a többinél, hogy egy angol szöveget olvasson föl, ugyanis kíváncsi voltam az eredeti angol kiejtésre. Egyhangú, hadaró olvasás következett, melyből nem sokat tanulhattam. A portugál elég jól tudott szerbül és angolul is. Vele gyakran váltottam néhány szót zenéről, irodalomról. – A legnagyobb zeneszerző Bach és Beethoven, mondtam egyszer. Az olaszok eredetibbek, mondott ellent a portugál, azt pedig, hogy ki a jobb, ki a nagyobb, nehéz eldönteni, mert csak az számít, hogy kinek mi tetszik. A Csajkovszkij-zene pl. igen szép. Legszívesebben azt hallgatom. – Igen, mondtam, csak elemzéssel mégis eldönthető, hogy ki alkotott újat, azaz ki volt újtó, s ki fejlesztette tovább a régit. Ilyen szempontból Bach, Beethoven és a magyar Bartók járnak az élen, mondtam határozottan, tekintélyekre támaszkodva. – Az újabbak közül inkább Sztravinszkij. – Nem, hanem Bartók. A portugál összeszorított szájjal hallgatott, majd elkezdte dúdolni a *IX. szimfónia* híres motívumát, mely Örömóda-ként, az Ember himnuszaként is ismeretes. A dúdolás egyre hangosabb lett. Erre a németek odasereglettek az ajtóba. Még az angol is odajött. Ez a portugál szeretett olvasni, mindig volt nála könyv, leginkább angol. Egyszer láttam, hogy E. A. Poe *The gold bug* című elbeszélését olvassa, mely állítólag a kalandregények őse. – Ezt olvastam én is, de magyarul, Az aranybogár címmel. – Bogár?, kérdezte csodálkozva a portugál, ez hasonlít a bug szóhoz. – Több angol szó is van, mely hasonlít a magyarhoz. Az arany meg a latin aurumra.

A portugál éles arcvonásai egyszerre kisimultak, s még beszédesebbé vált. Bizonygatta, hogy a portugál mint újlatin nyelv valójában csak a spanyolnak egyik nyelvjárása. Elhittem neki. Elmondta még, hogy világot látott ember, ugyanis hosszabb időt töltött Angliában gitározva, énekelve, de járt a volt portugál gyarmatokon és az arab Közel-Keleten, sőt Törökországban is. Engem ez az utóbbi utazása érdekelt jobban. – A törökök – mondta némi megvetéssel a hangjában – olyanok, mint a cigányok: barna bőrűek, mind alacsony termetű, s nem szeretnek dolgozni. – Ő török, mutattam ekkor a közelben levő egyik takarítóra, nem barnább bőrű mint mi, és szorgalmasan dolgozik. A portugál ámulva nézett a törökre, aki vagy fél fejjel magasabb volt nála, s bólintott. Egy másik alkalommal megemlésttem neki, hogy Mitrovica régebbi neve Szávaszentdemeter volt, mely magyar elnevezés, de ez őt láthatóan nem érdekelte. Elfordult tőlem, s inkább a négerrel társalgott. Ez a beszélgetés valójában csak egy-két szóból állt. A négert teherhordónak használták a nyomdában, ő szállította ugyanis egy kordén a nehéz papírgöngyölegeket, ha szükség volt rájuk. Rajtam kívül még két magyar is dolgozott itt. Mindkettő igen ügyesen: az egyik könyvkötőként, a másik meg egy olyan gépnél, mely a kívánt méretre szabta a papírt. Egy reggel hiába vártam a portugálra. Megbetegedett. Az utasítás szerint odaálltam a nyomdagéphez, mely jó nagy betűkkel hirdette vasba öntve: Arbeit macht frei, s elindítottam, de megállt, s aztán már sehogy sem akart megmozdulni. No, gondoltam, ez a munka, amit evvel a géppel végzek, bajosan fog engem szabaddá tenni. A nyomdafőnök, egy sötétbarna, nehézsúlyú bunyevác fiatalember, hamarosan ott termett, átvette tőlem a gépet, széles mozdulatokkal, fölényesen kezelni kezdte, de a gép erre sem akart mozdulni. Sokáig próbálgatta, hiába. Ennek az esetnek az lett a következménye, hogy új munkahelyre irányítottak. Egy kicsit sem bántam, sőt örültem neki, mert így legalább megszabadultam az ólomöntvények nehéz szagától, az állandó zajtól és a huzatos helyiségtől.

Az új munkahelyemen, ahol leginkább borítékokat hajtogattunk és ragasztgattunk össze, elég jó volt a hangulat. Kovács, a mindig mosolygós arcú, tömzsi magyar, az előmunkás, aki mindenkin segít, ha rászorul a segítségre. Engem jó helyre ültetett, s csak úgy kedvtelésből a padlás galambjait is eteti. Először azt hittem, hogy ő ennek a részlegnek a főnöke, de Nue, egy idősebb albán munkatárs kioktatott, hogy nem úgy

van. – Lazo a főnök, bizonygatta hitetlenkedésekre . . . Ezt a Lazót sohasem látni itt a „dolgozószobában”. Csak ül az irodájában, s mint ahogy ez a szigorú munkafelügyelőhöz, a cátóhoz illik, komoran várja munkánk eredményét, a kész borítékcsomagot, noha ő is ugyanolyan fegyenc, mint mi többiek. Lejegyi, ki mennyit hozott. Nála csak a mennyiség számít, a minőséggel nem törődik. Az így összegyűlt boríték-halmazra, mely salátának is beillenék, rossz ránézni. Azért akad más munkája is: anyagbeszerzés, piackutatás, egyéb írnivaló. Közelegvén rabságának a vége, azon fáradozik, hogy minél többünket rávegyen a túlórázásra, a szabad szombaton való munkára. Ezzel ugyanis jó pontokat akar szerezni a fegyintézet följebbvalóinál, hátha elengednek egy kis időt a rabságából. Csaknem mindenki jelentkezett rajtam kívül. Lazo jól számított: egypár hónappal előbb szabadult mint kellett volna. Viszolyogva néztem, hogy Lazo és Nue milyen hosszan és érzékenyen búcsúzkodnak, mint akik nehezen szakadnak el egymástól. Fogtam magam, s szóltanul elhagytam a helyszínt, mint akinek sürgős dolga van. Lazo után nemsokára Kovács is elment, csak ő nem haza, hanem egy másik munkahelyre. Nem nehéz kitalálni, miért. Az új főnök, akit állítólagos sikkasztás miatt hosszabb időre ítéltek, idősebb magyar volt, de túlságosan jó volt ahhoz, hogy hosszabb ideig a helyén maradjon. Helyét egy nála jóval fiatalabb ugyan, de igen erélyes és határozott föllépésű szerb foglalta el.

Itt ugyan dolgozni kell, amiért némi zsebpénz jár, de az élelmezés valóban jobb, mint az előzetesben volt. Munkanapokon a reggeli negyedkilónyi friss barna kenyér, félliternyi tejeskávé, hozzá váltakozva jó adag szalámit, hús- vagy kenőmájás konzervet, ritkábban tengeri halat, töpörtyűt, túrót, sajtot vagy öt-hat deka margarint kapunk. Naponta változik az ebéd is, gondosan ügyelve a változatosságra. Hetenként kétszer egész tányér sűrű bablevés kolbásszal vagy húsos szalonnával (lehet választani), körítésnek savanyú káposzta vagy cékla; a másik három napon valamilyen főzelékféle hússal, lecsó, musaka, pörkölt vagy húsos metélt paprikával, kompóttal vagy almával kiegészítve. Vacsorára szintén váltakozva tejberizst, tejbedarát vagy puliszkát kapunk egy pohár tejjel, túrós csuszát vagy sűrű zöldséglevest. (Érdekes, hogy a szerbek a híg levest nem kedvelik.) A szombati ebéd és vacsora is ilyen. Szombaton és vasárnap a reggeli félliternyi tea szintén negyedkilónyi, de fehér

kenyér és jó adag gyümölcsíz. Ünnepnapokon az ebédhez, mely rendszerint borsófőzelék baromfiaprólékkal, még egy csésze puding is jár. A vacsora ilyenkor is olyan, mint hétköznap. Jó megoldásnak látszik, és a táplálkozás fontosságára hívja föl a figyelmet, hogy már vasárnap olvashatjuk a jövő heti étrendet egy falra tűzött étlapon, melyet dr. N. N., tehát orvos írt alá. Sokan olvassák figyelmesen, már aki tud szerbül. Elcsodálkoztam azon, hogy ezek a marha nagy, jó erőben levő, csontos és makkegészséges emberek, hogyan habzsolják a tejet, a tejeskávét, hogyan nyakalják a tejberizst, a tejbedarát, a főzeléket, vagyis az olyan ételt, mely magyar vélemény szerint inkább gyerekeknek vagy betegnek való. Megfigyeltem, hogy a hiedelem ellenére a nagy testű emberek ugyancsak nagyétkűek: kétszer, háromszor is odaállnak az elosztóasztalhoz újabb adagért. De megdölni látszik az a hiedelem is, hogy a nagy testű és magas emberek általában jóságosak, míg a közepesek és kivált a kis termetűek komiszak. Itt ez kevés kivételtől eltekintve, éppen fordítva igaz. Ebéd után lassabban halad a munka mint délelőtt, s vigyázni kell, nehogy elaludjon az ember. Ez egyszer megtörtént három albánnal, akik az asztalra borulva elaludtak. Berontott két ügyeletes fegyőr, nyilván előbb benézhettek az ablakon, s láttam, hogy a gumibottal agyba-főbe verik az alvókat. Néha anyaghiány miatt szünetel a munka. Ilyenkor több a jövés-menés, több a beszéd. Nue, az idős albán, szereti hangoztatni, hogy ő is keresztény, sőt katolikus. Minden albán egy kissé albános kiejtéssel ugyan, de elég jól beszél szerbül. Legtöbbször politikai síkra terelődik a szó, mintha az embereket még itt is ez foglalkoztatná a legjobban. Mivel a szerbek és az albánok vannak többségben, elkerülhetetlen a vita Kosovóról. Érdekes, hogy míg a szerbek szószólója egy százegynéhány kilós pincér, az albán, aki vitába mer szállni vele, feleannyi súlyú, és jóval fiatalabbnak látszik nála. – Kosovo mindig szerb volt, mert Kosovo és lakói szerbek voltak, hangzik egyfelől a kinyilatkoztatás. – Ugyan már – jön a válasz a másik oldalról – az bizonyos, hogy ott mindig éltek albánok. – Köztetek van-e egyáltalán ilyen erős ember, mint én? – Van, már hogyne volna, még erősebb is van. Nem tudod, hogy az országos nehézsúlyú ökölvívóbajnok kicsoda, hogy albán? És a többi albán sportolóról sem hallottál? Nekem Kosovóban szerb lány volt a szeretőm. A pincér szeme kezdett vérbe borulni. Hej, haj, darázfészek! Jó lenne innen odébbállni! Jó darabig csend volt. Akkor

egyszer csak benyitott hozzánk egy ismeretlen fegyencárs, aki oldalról nézvést eléggé laposnak mutatkozott, s rövid szóváltást követően már csak azt láttam, hogy pincérünk hirtelen megragadja ezt a váratlan vendéget, a földre teperi, és irgalmatlanul megtapossa, ahol éri. Az áldozatnak majd kifordult a szeme, de még csak föl sem jajdult, némán túrte, s amikor a taposásnak vége lett, mert a pincér elfáradt, nagy nehezen föltápászkodva eloldalgott a helyszínről. – Ez a horvát, mondta a pincér, olyasmit állított rólam, amiért meg kellett volna ölnöm. S felém fordulva még hozzátette: – Senki sem szereti az erős embereket. Kénytelen voltam szólni valamit, nehogy rám kerüljön a sor. – Hát nem éppen, mert általában az erős embereket mindenki kedveli. Csak akkor nem kedvelik őket, ha igazságtalanok. Ekkor valaki bekiabált a nyitott ablakon: – Gyilkos! Így magyarul, hosszú í-vel, azaz szerbes kiejtéssel és gúnyosan: – Gyilkos! Honnan, kitől hallotta ezt a szót a bekiabáló, hogy nem felejtette el máig sem, hiszen itt a börtönben aligha hallhatta. A pincér még mindig felém volt fordulva, neki a bekiabálás nem jelentett semmit. Ekkor egy másik szerb, a tanító vette át a szót, aki mindenre figyelt ugyan, de eddig hallgatott. – Igazság, mondta lekicsinylően. Ahány ember, annyi igazság. Az oroszokat sem kedvelik. Nyilván azért nem, mert erősek, őket még háborúban sohasem győzték le. – Hát a mongolok, japánok? – Á, dehogy! Jónak láttam békésebb vizekre evezni: – Tolsztoj talán a világirodalom legnagyobb regényírója. Erre a kijelentésemre a tanító ugyan barátságosabban nézett rám, de nem mulasztotta el, hogy állítását újabb érveléssel igazolja: – Tolsztoj csak egy volt, orosz pedig sok van. Az albánok érdeklődve figyeltek a vitára, de nem szóltak közbe. – A magyarok csak a szlávok után jöttek errefelé, mondta még a tanító. Így van? – Így, mondtam kényszeredetten. Az albánok láthatóan elégedettek voltak ezzel az újabb fordulattal. – Habár a régészek mostanában olyan leletekre bukkantak, melyek kétségesessé teszik ezt az állítást. – Hallottam róla, mondta békülékenyen a tanító. Dél felé járhatott az idő, mehettünk ebédelni. Ebéd után akkor sincs kedvünk beszélgetni, ha további tétlenségre vagyunk utalva. A három iráni közül a legtekintélyesebb maga mellé ülteti a másik kettőt, és hangosan olvastat velük. Természetesen iráni kiadványból. Megható jelenet. Két törökünk is van. Mindkettő hallgatag, csaknem búskomor, jöllehet tömzsi alkatúak, mint általában a magyarok. Az egyiket Cengiznek (Csengiz)

hívják, s nevét meghazudtolva, beteg a szíve. – Dzsingisz kán, mondtam, nagyobb hadvezér volt Nagy Sándornál és Napóleonnál is. A törökök búskomorsága egy kissé fölengedett. Szavaimból nyilván megértettek valamit.

Kongatnak. Sorakozó. Indulás a lakóhelyünkre.

Egy-két órát szombat délelőtt és délutánonként mindig sportolhat, aki akar. De itt is, mint valószínűleg mindenütt, elsősorban a szellemi foglalkozásúak, akiknek nincs egyéb mozgáslehetőségük, némely túlbuzgó fiatal és a négerék szoktak. A többiek, a nagy többség inkább pihen a puha fűvön heverészve, az ő mozgásigényüket tökéletesen kielégítette az elvégzett kétkezi munka; esetleg nézi az ugrabugrálást, versengést és haszontalan erőfitogtatást. Egy ilyen alkalommal arra lettem figyelmes, hogy a nyomdabeli angol elszédül a napon, s a földre rogy, pedig erőteljes testalkatú, sportos külsejű fiatalember volt. A hatalmas termetű pincér tüstént odarohant, fölemelte az angolt, aki nyomhatott vagy nyolcvan kilót, s úgy vitte nyalábjában egy fa árnyékába, mintha a saját gyereke lett volna. Szép teljesítmény! Lám, ennyit ér a sportolás. Nyilván már az ókorban is elsősorban hadicélokot szolgált a sport, nem pedig a békesség, a barátság megteremtését, mint ahogy tanultuk volt. A jelenkori sportolás sem egyéb, ugyanis állandó erőki-fejtés és versenyzés aligha lehetséges súlyos következmények nélkül. Nem véletlenül hal meg aránylag korán több ún. élsportoló és testnevelő tanár. De ha a sportolás, a mérkőzés meg a különféle testgyakorlat csupán játékként kezelt foglalatosság, szabad, önfeledtető játékként, mely örömet okoz, s nem másként, akkor a sport jelentős helyet foglalhat el nemcsak a gyerekek és a fiatalok, hanem a fölnőttek világában is. Másként ugyanis nem egyéb közönséges kábítószernél a szerencsejátékokkal együtt; vagy a „jobbik esetben” a küzdelemre fölment daliák csalóka eszköze, ajzószer a sport. Dávid és Góliát példázata örök érvényűnek látszik. Dávid egyszerű juhászbojtár volt, míg Góliát nyilván harcedzett katona, mégis az előbbi győzött. De elgondolkodtató példázat a hozzánk közelebb álló Arany *Toldija* is. Igen, Toldi Miklós, aki paraszti sorban nevelkedett ugyan, mégis legyőzte a cseh bajnokot. Nem valószínű, hogy testi erejét és rátermettségét testnevelőórán, úszó- és vívóleckére járva vagy egyéb szorgalmas edzésen szerezte, általában versenyezni egymással főként a gyerekek, a fiúk szoktak részint játszva,

részint komolykodva. Valódi föl nőttek ilyesmire aligha kaphatóak, csak ha az általános hangulat, a divat nem késztteti őket erre. Úgy versenyezni és versenyeztetni másokat viszont, hogy a föltételek és az adottságok különbözőek, valóságos büntény, melyet nem támogatni kellene, hanem inkább büntetni. Az csak természetes, hogy a testi erőnek, noha nem a legfontosabb dolog a világon, meg általában a testi adottságoknak mindenkor és mindenütt nagy jelentősége volt és van ma is az élet úgyszólván minden területén, kivált a szerelemben, hiszen a világirodalom, beleértve a népköltészetet is, jobbadán erről szól, és nem az egymástól elválaszthatatlan lelki és testi egészségről, mely mindennél előbbre való. Régi igazság ez, csak kevesen igazodnak hozzá, inkább föláldozzák a rövid távú, tehát pillanatnyi sikerekért a hosszú távú, azaz tartós sikert. A készttetés folyamatos és igen hatékony, s mi gyarló emberek sok mindenre képesek vagyunk, hogy a kívánt szintet elérhessük. Nosza, legyünk mi is magasak és erősek! Pedig a természetben éppen az ellenkező irányzat érvényesül (a fák nem nőnek az égig), ugyanis a nagy testű élőlények kiveszőben vannak. A jövő, úgy tetszik, a közepes és a kisebb termetűeké. Az alacsony törzsű gyümölcsfák, sőt törpefák elterjedése, a rövid szárú gabonafajták, a középtermetű jószágok térhódítása, a családias kiskertek népszerűsége is ezt igazolja. A természet fintora vagy csodája, hogy a törpe almafák vézna ágain hatalmas almák piroslanak, míg a hatalmas almafák vastag ága apró almát terem, vagy semmit.

Érdekes, hogy a pincér milyen jó viszonyban volt a fegyőrökkel. Többször láthattuk, hogy kedélyesen társalognak egymással. A megtaposott és derekasan viselkedő horvát azóta nem bukkant föl. A vesztegár szálfatermetű németje azonban igen, de most már a nyomdászok közt. Régebbi kis termetű beszélgetőtársa is megjelent a fegyrintézet hatalmas parkjában, magányosan térferegve. Úgy látszik, kertészt akarnek faragni belőle. A délutáni rövid szundikálás igen jólesik. Fél ötkor berreg a csengő. Ajánlatos azonnal fölkelni, mert ha ezt elmulasztja az ember, könnyen álomba merülhet ismét, s ebből baj származhat, az ügyeletes fegyőr ugyanis valami hatodik érzékénél fogva erről tudomást szerez, vagy megsúgják neki, s beront a terembe kivont gumibottal. A társas élet ilyenkor zajlik. Minden táblán sakkcsata dűl a szurkolók heves közbekiáltásával tarkítva. Jellemző, ahogy a szerbek az egyetlen bunyevácot biztatják, ha más nemzetiségűvel játszik. Sokan a tévé elé

ülnek, s áhítatosan nézik a bemondónőt, aki rendszerint bájos arcú és kellemes hangú is. Maga az adás: az, hogy mit mond, kevésbé érdekes, hiszen sokan nem is értik, a szerbeken kívül ugyanis, akik természetesen a legtöbben vannak, megtalálható itt mindenféle kisebbségi: albán, magyar, cigány, román, szlovák és egypár külföldi is: német, török, arab. A két hasonló termetű német mindig együtt látható, habár az egyik keleti, a másik meg nyugati. A törökök szintén összetartanak, még a mosdóba is együtt vonulnak be, s a padon egymás mellett üldögélve beszélgetnek, közben fújják a füstöt. Az egyetlen arabunk csak ír, ír, állandóan rója azokat a fura betűket jobbról balra, jobbról balra. Ez úgy hat, mintha visszakézből tenné. Megmutattam neki a vesztegzárban kapott arab szövegemet. Érdeklődéssel forgatta, nézgette. Mindennek az lett a következménye, hogy cseréltünk: almáért olajbogyót. Hát őszintén szólva nem jó üzletet kötöttem, az olajbogyó ugyanis ehetetlen volt. Az arab ezt, aki szíriainak vallotta magát, s beteges arcú, alacsony termetű fiatalember volt, valószínűleg orvosságként használta. – La Illah il Allah, mondom neki ezt az arabnak vélt egyetlen mondatot, amire még emlékeztem az *Egri csillagokból*. A szíriai értetlenül nézett rám, és kissé rosszallóan, elutasítóan is. Hiába: aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul!

Még jóval a vacsora előtt a tévénezők közt szokatlan dolog történt. Sokan ültek ott mozdulatlanul, mint a moziban szokás, csak egyvalaki állt, Vukelić, a dörgő hangú, magas termetű és inas rabtársunk. Most is dörgött a hangja, ahogy szitkozódva csépelte a mellette ülő Brindzát, akinek a másik szomszédja Francuski volt. Brindza és Francuski gyakran sakkozott és asztaliteniszezett egymással. Csak ők ketten viseltek könyökvédőt és keményített fehér inggallért a teremben, ugyanis könyvelőként dolgoztak a fegyintézet irodájában. De most Francuski a füle botját sem mozdította. Más sem avatkozott közbe, még Nyári sem, aki most hátrább ült ugyan, de sorakozáskor Brindza társa szokott lenni. Ennek az lett a következménye, hogy összevesztek, s Brindza átköltözött egy másik ágyra, távol Nyáritól, aki talán a legmagasabb volt az egész teremben. Vukelić nevezetes rab lehetett, ugyanis ő volt az egyedüli az állandó takarítón kívül, aki ebben a teremben dolgozhatott. Mesterien, boszorkányos kézzel hajtogatta és ragasztotta össze a borítékokat, s ezt a munkát sokszor még a délutáni pihenőidőben és vasárnap is folytatta,

így aránylag elég sokat kereshetett. Egyszer valamin összeszólalkozott a szobafőnökkel, s ezután már csak azt láttuk, hogy kabátja béléséből egy hosszú csavarhúzó t ránt elő, a szobafőnök pedig, aki vastag nyakú, bivalyerős fiatalember volt (állítólag agyonütött valakit a kocsmában), hirtelen elkapja és hátracsavarja Vukelić karját, a csavarhúzó pedig leesik a földre. – Snažan čovek, nema šta (Ez aztán erős ember), mondta elismerően Vukelić, s ezzel a kettejük dolga befejeződött. Megkérdeztem Brindzát, aki lelkes versenyző és sportrajongó volt, s szeretett általában nyüzsögni, miért kapta a pofonokat. – Nem tudom, hangzott a keserű válasz, ez nem az első eset már, hogy így jártam vele. – Föl kellene jelenteni a pszichológusnál. – Följelentettem, de semmi sem történt. Vukelić itt maradt, én is. Az csak természetes, hogy Brindza igyekezett Francuskival barátságban maradni. Jellegzetes kisebbségi magatartás ez.

Magyarok vagyunk többen is, de egymástól távol, tehát szórványban élünk. Egymásra nem számíthatunk. Valakitől hallottam, hogy a kantinos magyar. Elmentem megnézni. Jellegzetes jáász arcú ember volt. Magyarul szóltam hozzá, de úgy tett, mintha nem hallaná, vagy nem értené, mit mondok. Kénytelen voltam szerbre fordítani a szót. Így már megértett.

A vacsora valami miatt késett. Közeledik az ősz, de még elég világos van ahhoz, hogy láthassuk egymást, sőt a másik csapatot is, mely az udvaron várakozott. Nem messze tőlünk egy, a közepesnél magasabb, hosszú nyakú, szőke fiatalember, a hideg szél ellenére kigombolt ingnyakkal taszigálni kezdi az előtte álló Cengizt, a beteg szívű törököt. – Ki az a verekedős?, kérdezem. – Magyar – mondja valaki. – Miért? Csak megvető tekintet a válasz. A fegyőrök ott álldogáltak a közelben, de meg sem mozdultak. A hosszú nyakú, pökhendi magyar viszont, akit inkább szlováknak nézne az ember, elismerő pillantásokat kapott tőlük, s ettől még jobban kihúzta magát, s még hetykébben, pöckösebben állt ott. Ez aztán a legény!

Egy másik alkalommal odajön hozzám Skultéti, miután már többeknél járt előttem, kezében egy papírlappal és golyóstollal. Fontoskodva mondja: – Lehet masnoćát rendelni. – Masnoćát – mondom értetlenül –, mi az? – Hát zsírosság: szalonna, kolbász, szalámi. Itt van mindegyiknek az ára is. Olvasom a szerb fölsorolást, nézem az árjegyzéket. – Most

nem íratok semmit, majd máskor. Hanem a masnoća nem zsírosság magyarul, hanem fölvägott. – Nem, mondja Skultéti magabiztosan – a masnoća az zsírosság. – Úgy van, ha szó szerint fordítjuk, de nem mindig helyes szó szerint fordítani. A slepi miš nem vak egér magyarul, hanem denevér vagy bőregér, a beli luk sem fehér hagyma, hanem fokhagyma, a bela kafa pedig tejeskávé, és nem fehér kávé. – Tényleg, mondta Skultéti hüvösen, s ment tovább egy másik fegyenc társához, de az sem íratott semmit. Még hallottam, hogy Brindzának ismét csak masnoćát mond meg zsírosságot. Egykedvűen néztem rájuk, mint aki tudván tudja, hogy nem ők az egyedüliek, akik felemás nyelven beszélnek magyarul. Ennyit ér itt a nyelv! Nem sokat. Így a szórványban élő magyarokat ez sem fogja össze. Olyan sokan és annyiszor becsapták eddig a magyart, hogy még az is megtörténhet: annak sem hisz, aki igazat mond, aki valóban a javát akarja, sőt annak hisz a legkevésbé. Nyilvánvalóan ezzel is önmagának árt, mintegy önmagát téve lóvá, vagyis akármit tesz, ő húzza a rövidebbet, őt állítják falhoz, mindennek ő issza meg a levét. Minden jó szándék visszájára fordul, s mások húznak hasznot belőle. Jellegzetes bennszülött sors! Innen ered, ebből a nyavalyából az is, hogy a magyar nem tanul. De nem is tanulhat, hiszen tanulni csak tiszta fejvel lehetséges, zavartan, félrevezetve aligha. Már csak ezért is szükség van az elvegyülésre; hogy hitele legyen annak, amit az ember mond, másképp ugyanis a külsőségek alakítják a közvéleményt. „Betyár urai így nevelték”, s jöttment betyár urai jóvoltából végül őbelőle lesz jöttment, földönfutó betyár a saját szülőföldjén. „Én Istenem, mit csináljak. Szaladjak-e vagy megálljak? Ha szaladok, főbe lőnek, Ha megállok, megkötöznek.” Vagy úgy viselkedik, ahogy Brindza; a kantinos; Skultéti vagy a hosszú nyakú, ha élni akar; vagy fölakasztja magát, mint az egyik magyar fegyenc társunk is szegény, a végében. Ez volt az egyedüli öngyilkosság raboskodásom egész ideje alatt. „Magyarnak lenni nehéz”, valóban nehéz; nehéz volna még akkor is, ha néha nem hallaná a háta mögött: – Udri ga, udri Madara! (Üsd a magyart!), s még akkor is, ha ez az ütés elmarad, mert akit erre biztattak, nem fogad szót. Az emberi alkalmazkodás ellenszenvet vált ki, pedig alkalmazkodni sem könnyű. Kovács-féle, Balog-féle ember nagyon kevés van.

Érdekes, hogy a fegyencek közt alig lehet megkülönböztetni a közönséges csirkefogót a gyilkostól. Megesik, hogy az utóbbi barátságosabb

az előbbinél. Egy ideig olyan cigánynak volt a fekhelye ágyam emeletén, akiről senki sem gondolhatta volna, hogy embert ölt, pedig saját bevalása szerint agyonütötte a szomszédját. – Tudja – mondta az ugyancsak kopaszodó ember – ez a szomszéd állandóan zaklatta a feleségemet, hiába kértem, hogy hagyjon békét neki. Fogtam a baltát, és néhányszor fejbe vágtam vele. Jellemző a börtönviszonyokra, hogy ez az ember most kórházban dolgozik ápolóként; tekintetéből és beszédéből ítélve, nagy odaadással. Barátságos viselkedése ellenére azért örültem, amikor más-hová helyezték, mert volt egy rossz szokása: éjszakánként éktelenül horkolt, néha fölhorkant, aztán egy kis szünet, majd ismét a folyamatos horkolás. Akármilyen jó alvó vagyok, ez zavart.

A terem mindenese, takarítója szintén cigány volt, rettenetes kaján-sággal megáldva. Ahol csak lehetett, borsot tört az emberek orra alá. Egy délután megérkezve a munkából, furcsa szag ütötte meg az orromat: az egész hálótermünk padlója, mely leginkább az utak aszfaltburkolatához hasonlított, be volt kenve fáradt olajjal, némelyik ágy alatt ujjnyi vastagon, mint nálam is. Sötéten csillogott ez az olaj, mint a gunyoros ember arcán a vigyor. Sebtében összeszedtem minden papirost, ami csak volt a mosdóhelyiség hulladékgyűjtőjében, s ágyam alól az összegyűrt papírrongyokkal fölitattam az olajat, majd az egészet beraktam a hulladékgyűjtőbe. Nagy munka volt és émelyítő, de megérte. Mások nem követték ugyan a példámat, mert papír sem volt már, de másnap este elpanaszolták ezt az olajügyet a szobaparancsnok fegyőrnek. S a következő nap délutánjára aztán az egész terem tiszta lett a fáradt olajtól. A takarítónak nem kis fáradságába kerülhetett ez a dolog. Még Balogtól hallottam, hogy ez a cigány csókai, s igen súlyos bűncselekményt követett el. Mások előtt a magyarokat leginkább Gembešnek (Gömbös?) nevezte. A többi cigány jóval barátságosabb és csöndesebb nála, és arra törekszik, hogy mindenkivel jó viszonyban legyen. Nekik a börtön szinte összkomfortos ugyan, de a családjuk és a rokonságuk nagyon hiányzik, és az ital is némelyiknek. A cigányság, mely egy-egy folyamatosan betelepül és szétrajzó népcsoportból áll, sajátos helyet foglal el a kisebbségek közt. Albánnak lenni sem könnyű. Ők itt csak siptárok. Az pedig, hogy a fegyőrök közt van egy albán is, csak nehezíti a helyzetüket. Ez az albán fegyőr ugyanis kivált velük bánik gorombán, a gumibotot sem kímélve.

Egy hithű idősebb albán esténként imádkozni szokott az ágyán üldögélve és felső testével hajlongva, kezében egy kis könyvvel, mely valószínűleg a *Korán* rövidített változata volt. Ilyenkor akadt olyan fegyenc társ, aki odaállt elébe, és vigyorogva számfűleket mutogatott neki. Ugyanez az öreg, aki igen rossz bőrben volt, csak úgy mehetett a közös fürdőbe, ha társai körbeállták, mintegy védőfalként, máskülönben ütlegetés lett volna a része. Nue, a keresztény albán mondta egyszer, amikor sorban álltunk, hogy én is halljam: – Minden rendes, jó embert egyszer börtönbe zárnak, de aki másodszor is ide kerül, az már nem rendes ember.

Kezdetől fogva rokonszenvvel néztem a törökökre, mert ők voltak a legcsöndesebbek és a legkomolyabbak. Szemlátomást összetartottak. Egy Ali Sengül nevű, magas termetű, csontos, kissé őszülő ember vezette, irányította őket, aki elég jól tudott szerbül. Később az egyik török bizalmasan közölte velem, hogy Alival valami nincs rendben, nem jól beszél törökül. – De a neve török, mondtam neki. Az csak legyintett. Elgondolkodtam ezen. Úgy látszik, a törököknél sincs a névnek nagyobb jelentősége. Ali tehát nem török eredetű, hanem valószínűleg albán (kosovói?), jöllehet az albánokkal nem társalgott, csak Törökországba költözvén, nevét Sengüle változtatta. Vallásos mohamedán volt. Fürdés után a törülközőt turbánként hordta a fején. Vele gyakran beszélgettem. Angol–török szótárt adott, és egy olyan angol nyelvkönyvet is, mely Ankarában jelent meg, következőképp törökül magyarázta az angol nyelv rejtelmét, így kettős haszon származott belőle. Ali jóvoltából török újságokat és egyéb kiadványt nézegethettem, melyek nyilván a török követségről származtak, Aliék ugyanis törökországi állampolgárok voltak. Ali említette egyszer, hogy az egyik belgrádi könyvesbolt kirokátában látott egy könyvet, mely a szerb nyelv török jövevényszavaival foglalkozik, valami ilyen címmel: Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. – Ha érdekli ez a dolog, szerezzé meg. – Már hogyan érdekelne, nagyon is érdekel, mondtam, s hamarosan összeállítottam egy kis társalgási jegyzéket és a legfontosabb tudnivalókat szerbül, s odaadtam Alinak, hogy mindezt fordítsa le törökre. Láttam, hogy Ali megtárgyalja az ügyet a török tanítóval, aki feljött a földszintről hozzánk, nyilván kíváncsi volt rám, és török szöveget olvastatott velem, de rosszul olvashattam, mert minduntalan kijavított. Egy hét múlva megkaptam a fordítást. Nagy

buzgalommal fogtam hozzá a tanuláshoz. Sok jegyzetet készítettem, s elgondolkodtam a magyar–török kapcsolatról, mely mindennek mondható, csak jónak nem. Magyar–svéd, magyar–holland szótár van, de magyar–török, magyar–finn szótár az aztán nincs. Hála kiváló nyelvészeinknek! Sem használható török, sem finn nyelvkönyv. Elképesztő! A török nyelvről és a törökökről szépet és jót alig írt magyar író és történész. Kivétel talán a remekíró és széles látókörű Kosztolányi; a magyar ember észjárását és beszédét híven, azaz hitelesen tolmácsoló Móricz Zsigmond meg a kivételesen józan író és gondolkodó Veres Péter. Kedvvel tanulmányozom tehát az angol és a szerb nyelv segítségével a török nyelvtant, mely ugyancsak hasonlít a magyarhoz. Csodálkozva látom, hogy a törökben sincsenek nyelvtani nemek, de van birtokos személyragozás; műveltető, ható és gyakorító igeképzés; a tárgyas ragozásnak valamilyen alakja; ragos és névutós névszó; a hangrend és az illeszkedés még szigorúbb, mint a magyarban; a törökök is jobban kedvelik az egyes számot a többesnél, a képszerűséget a fogalmi kifejezésnél. Aztán a török mondatszerkesztés megdöbbentően hasonlít a régi magyar mondatszerkesztéshez: a tömörítéssel. Az újabb kori, kivált a huszadik század eleji történelem, de a régebbi is, sok vonatkozásban hasonlít a magyarhoz. No, helyben vagyunk!, gondoltam. Ide kellett jönnöm a börtönbe, a fegyenctelepre, hogy mindezt megtudjam. A főiskolán hallottunk ugyan valamit arról, hogy a magyarhoz hasonlóan a török szintén ragozó nyelv, de hangsúlyozottan ezt is inkább szerbül, mint magyarul. Míután valami miatt mindez titkolni való, rejtegetni való lenne! Rokon nyelv a török? Azt hiszem, az egykori Budenz–Vámbéry-féle vitát kár volna fölleveníteni, hiszen ez a vita már akkor is káros volt, mint ahogy az ún. „ugor–török háború” is mindenkor káros volt, s ma kivált az lenne. Ugyanis mindkét vélemény sok vonatkozásban helytálló, habár az utóbbi kevésbé szakszerűnek, megalapozottnak látszik, ti. a magyar nyelvhez, bármilyen eredetű is, a számottevő nyelvek közül a finn és a török nyelv áll legközelebb, akár tetszik ez valakinek, akár nem. Rokon nép a török? Legalább annyira az, mint a finn, kivált ha szem előtt tartjuk a besenyők, kabarok, kunok, székelyek stb. elvegyülését a magyarságban, úgyhogy ma már csak besenyőmagyarokról, kunmagyarokról, székelymagyarokról stb. beszélhetünk. Eredeti török szavaik közül elég sok szerves részévé vált a magyar szókincsnek a még

régibb bolgár-török szóelemekkel együtt. A magyar észjárás törökös; az eredeti magyar népzene szintén törökös. A magyarság ősi népzenejének „ugor és török elemeit elválasztani ma még nem tudjuk” – írta Kodály Zoltán a múlt század derekán. Jó is, hogy nem tudták, ugyanis szükségtelen lett volna, mint ahogy szükségtelen, sőt káros volt a magyar nyelv szókincsének finnugor és török elemeit különválasztani egymástól, valószínű ugyanis, hogy ebből a két fő elemből alakult, jött létre a magyar nyelv, melyet aztán a különféle jövevényszavak, mondattani mondat-szerkesztési sajátosságok, hang- és szóelemek tovább gyarapítottak, néha kakukktojásként. A magyar népesség is, úgy tetszik, ilyen összetételű. Valójában tehát nincs semmilyen ellentét, ellentmondás nyelv és népesség közt, mint ahogy a törököknél, az angoloknál és a franciáknál sincs. A bolgár példa viszont más, egészen más eset. Annyi bizonyos: a magyarság elszigeteltsége a törökségtől és mindentől, ami török, folyamatos volt és igen sikeres, s mindmáig tart. Reméljük, nem sokáig. Így is túl sokáig tartott ez a természetellenes állapot. Viszont az ún. „tejtéstvériség”, úgy rémlik, alig több egy nagy író gyermek hiedelménél. Ugyanis tévedés a hasonló történelem emlegetése, az együttélés is bizonytalan, a közös dajka pedig nem egyéb dajkamesénél.

Itt senki sem énekel. Csak a hangszerének és a tévének az ismétlődő délszláv, cigány és albán zeneszámai harsognak. Olykor román és szlovák dal is hallható. Magyar legkevésbé.

S egyszer csak elérkezett a szabadulás ideje is. A fegyintézet kapuján kívül, mely zajtalanul becsukódott mögöttem, egy-két gyors lépés után megálltam egy pillanatra, hogy mély lélegzetet vegyek, és tájékozódjam. Könnyű dolgom volt, mert csak egyetlen út vezetett el innen: egy végtelennek látszó egyenes utca. Sehol egy lélek, csak zöldellő fa mindenütt a falusias házak előtt. Most már nyugodtabban mentem tovább nehéz batyut cipelve, benne az ajándékba kapott török könyvek. Szítált a tavaszi eső, de most már nem álltam meg egy pillanatra sem.

Hosszú és fárasztó útkeresés után végre buszba ülhettem, hátul, ahol még volt egy üres hely, s máris robogtunk szédítően kanyarogva egyre távolabb Szávaszentdemetertől és egyre följebb, észak felé.